

יציאת הערבים מאם אל-זינאת וטנטורה

ב - 1948

חלק א

תיאודור כ"ץ

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת התואר מוסמן

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג להיסטוריה של המזרח התיכון

ספטמבר, 2002

יציאת הערבים מאם אל-זינאת וטנטורה

ב - 1948

מאת: תיאודור כ"ץ

בהדרכת: פרופ' קייס פירו

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת התואר מוסמך

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג להיסטוריה של המזרח התיכון

ספטמבר, 2002

מאושר ע"י _____ תאריך _____

מדריך העבודה

מאושר ע"י _____ תאריך _____

יו"ר ועדת המ"א

תוכן העניינים

IV	תקציר
XII	רשימת תמונות
XIII	רשימת מפות ותעודות
1	הקדמה
16	א. מבוא : הקונפליקט היהודי-ערבי בארץ-ישראל ערב החלטת האו"ם על חלוקת הארץ ב - 29.11.1947 ולאחריה
68	ב. אם אל-זינאת וטנטורה בשלהי התקופה המנדטורית : מאפיינים יישוביים
87	ג. כיבוש אם אל-זינאת : החומר הכתוב מול עדויות שבע"פ
116	ד. כיבוש טנטורה בנאראטיבים שונים
324	ה. עדויות הערבים על כיבוש טנטורה
537	ו. סיכום : ממעמד של תושבים למעמד של פליטים
547	נספחים
550	רשימת מקורות

יציאת הערבים מאם אל-זינאת וטנטורה ב - 1948

תיאודור כ"ץ

תקציר

בה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, הכריז דוד בן-גוריון במוזיאון בתל-אביב על הקמת מדינת ישראל.

טקס ההכרזה, אשר התקיים ערב סיומו המעשי והחוקי של המנדאט הבריטי על ארץ-ישראל נועד ליצור חפיפה בין הממשלה הבריטית היוצאת לבין זו היהודית, שהתכוונה לבוא תחתיה, ועל מנת למנוע, ככל האפשר היווצרות חלל ריק בשלטון.

אך בעוד טקסי הפרידה וההכרזה התקיימו, לא שבתו מרעמיהם גם התותוחים. פעולות האיבה ההדדיות בין הכוחות הפלסטינים הבלתי סדירים לבין הכוחות הלוחמים היהודיים התנהלו בכל רחבי הארץ, תוך תכונה מיוחדת לפלישה הקרובה של צבאות ערב הסדירים.

עבודה זו עוסקת בסיפורם הייחודי של שני כפרים באזור הכרמל: אם אל-זינאת וטנטורה, אשר על הראשון בהם השתלטו כוחות "גולני" למחרת הכרזת המדינה במוצ"ש, 15.5.1948, ועל משנהו-שבוע לאחר מכן, במוצ"ש, 22.5.1948.

בסיום פרק העדויות על ההתרחשויות בטנטורה, בו הובאו עיקרי דבריהם של כ - 44 מרואיינים יהודים, מרביתם לוחמי "אלכסנדרוני", חלקם תושבי זיכרון-יעקב והסביבה ועוד אחדים, הקשורים באופן כלשהו לפרשה, וכן כ - 30 פלסטינים, רובם הגדול מפליטי טנטורה, אשר היו בכפר ביום כיבושו, וכן, בסיכום עדויותיהם של ארבעת מפקדי פעולת הכיבוש של אם אל-זינאת ו - 16 מפליטי הכפר, אל מול חלקם הגדול של המסמכים הארכיוניים העומדים לרשות הציבור בנושא זה והספרות המשנית הנלווית, דומה כי ניתן לסכם, באופן שקשה יהיה לערער עליו, כי העדויות בע"פ בפרשיות אלו, שופכות אור חדש ושונה על אחד המקרים הקשים ביותר בתולדות מלחמת 1948, בכל הנוגע לעניין טנטורה וכן פרטים עלומים רבים בפרשת אם אל-זינאת, וכי בלעדיהן, יתכן מאוד והדברים לא היו נודעים לעולם. הא ראייה, שבשום מסמך מתוך מאות מסמכים שהועמדו לרשותו בארכיונים השונים לא מצא המחבר, ולו גם רמז לסיפוריהם של עשרות מרואייני טנטורה ואם אל-זינאת. השימוש בביטוי "יתכן" הוא מאחר ובתיקים רבים מאוד בארכיון צה"ל ובארכיונים אחרים ישנם מסמכים כלשהם אשר לא הועמדו, לפי

IV

שעה, לרשות הציבור, ועלינו, לכן, להשאיר מקום לספק, באשר לאפשרות שבמקום כלשהו, מוצנע מעין הבריות, יש מסמך או מסמכים, היכולים, ביום מן הימים, לאושש בכתב את העובדות העולות מן הראיונות בעי"פ שבעבודה זו.

בדיקה מעין זו של בני הכפרים הנדונים מעלה לאין שעור את ערכה של עבודת מחקר, אשר תשלב עדויות שבעי"פ בהשוואה אל המסמכים שבכתב, ויש בה כדי לשנות מן הגרסאות המוכרות לנו כיום אודות יציאת הערבים מכפריהם ומעריהם ב - 1948.

ב - 29.11.1947, בעקבות החלטת עצרת האו"ם בדבר חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות, יהודית וערבית, החל שלב חדש בקונפליקט המתמשך בין שני העמים, מזה כמה וכמה עשורי שנים. הסרבנות הפלסטינית הבסיסית כלפי הצעת הפשרה, עליה החליטה העצרת הכללית של האו"ם ואשר אותה קיבלה הנהלת הטוכנות היהודית בבחינת הרע במיעוטו, בישרה מלכתחילה, עליית מזרקה בפעולות האיבה ההדדיות בכל רחבי הארץ.

אחת התופעות היוותר מפתיעות של מלחמת 1948 היא הנטישה הערבית ההמונית של כפרים ועיירות ואזורי מגורים שלמים, ללא או כמעט ללא לחימה כלל, וזאת, גם ממקומות בהם הפצירו בתושבים להישאר והבטיחום כי לא יאונה להם כל רע (ידוע ומפורסם מקרה חיפה). החסברים שניתנו במשך השנים, החל מפרשת דיר יאסין ועד ההוראה לעזוב, זמנית, של המנהיגות הפלסטינית ארו הערבית, או אף של שתיהן גם יחד, שהייתה או לא הייתה, אינם מעלים ואינם מורידים דבר לצורך דיוננו. עובדת התרוקנותה הפתאומית של הארץ מיושביה הערבים והיווצרות מרחבי ארץ שלמים ריקים מאדם, יצרה באחת מציאות שהישוב היהודי, בעיצומה של המלחמה, לא היה ערוך לקראתה במידה מספקת.

ואכן, התופעה של עזיבת הערבים את הכפרים והעיירות הייתה רחבת ממדים ומהירה הרבה יותר ממה שמישהו מן המבינים בדבר יכול היה לצפות מראש.

ב - 3.12.1947, בסמוך מאוד להחלטת האו"ם על ה"חלוקה", התקיים דיון מקיף במרכז מפא"י, במגמה לקבוע עמדה בנושא קווי יסוד לדמות המדינה היהודית העתידה וזרכה בתחומים שונים. אחד הנושאים המרכזיים בדיון היה יחס המדינה כלפי המיעוט הערבי, שמלכתחילה, אמור היה להקיף כ - 40% מאוכלוסיית המדינה המיועדת. בדיון הציג בן-גוריון את אמנתו החזקה בעליה המונית של יהודים לארץ-ישראל, שהיא היא האמצעי הבדוק ביותר כדי להימנע מסכנת

השתלטות המיעוט הערבי והפיכתו לרוב במדינה היהודית. ברם, בו-זמנית דיבר בן-גוריון על כוונה מפורשת של הנהגת המדינה העתידה לנהוג שוויון זכויות מלא כלפי האוכלוסייה הערבית, בבחינת גשר וקשר עתידי כלפי מדינות ערב העוינות.

השתלטות המאורעות בחודשים שלאחר מכן הסיטה את תשומת הלב לכיוון אחר לחלוטין, הכניסה את הארץ כולה למעגל דמים רצחני למשך חודשים ארוכים וגרמה לקובעי המדיניות להרהורים נוספים ושונים באשר לעתיד היחסים בין היהודים והערבים בארץ-ישראל. יש להניח שאירועי המלחמה והמנוסה הערבית הכוללת, הם גם שהביאו לגישה חדשה בקרב ההנהגה הישראלית, גישה, עליה רמזה גולדה מאירסון (לימים: מאיר) בפגישה האחרונה עם המלך עבדאללה, ערב פלישת מדינות ערב לארץ-ישראל. בפגישה זו הזהירה גולדה את המלך והתרתה בו, לשמור על השלום, לבל יבולע לו, שמא, אם תפרוץ מלחמה ונהיינה תוצאותיה קשות עבור הפלסטינים והערבים.

מה עלה בגורלם של עשרות ומאות אלפי הפליטים הערבים-הפלסטינים אשר, בנסיבות ובצורות שונות נטשו, שלא בטובתם, את כפריהם, עיירותיהם ועריהם, עקב המלחמה.

במהלך השנים הובאו ע"י חוקרים שונים וכן ע"י מוסדות שונים, בינלאומיים ואחרים, גרסאות שונות, באשר למספרים, הכיוונים והריכוזים שנוצרו עם הזמן.

בעבודה זו ננסה לעקוב ולבדוק, בכלים העומדים לרשותנו, מה ארע לתושביהם של שני הכפרים בהם טיפלנו בעבודה זו, הן כמקרה חקר, אשר יש בו כדי לסמן ולאפיין, במידה ידועה, את מה שהתרחש עם תושביהם של עשרות ומאות כפרים אחרים ברחבי הארץ, והן כבדיקה פרטנית וממוקדת בשני הכפרים האמורים.

מאחר ובעבודה זו התמקדנו בשני כפרים מתוך המכלול של 420, ננסה, להלן, לסכם את תוצאותיה של בדיקה זו, וממנה להקיש, כמידת האפשר, על המקור.

1. אם אל-זינאת: תושבי אם אל-זינאת, על פי העדויות הקיימות, עזבו את כפרם גלים-גלים, החל משלהי אפריל, 1948 ועד היציאה הסופית, במוצאי ליל ה - 15.5.1948, עת הקיפו חיילי "גולני" את הכפר. אלא שהכפר עצמו, עפ"י העדויות הקיימות, חרף העובדה שנותר נטוש מתושביו, וככול הנראה, וגם על-פי הידוע, חיילי צה"ל לא נשארו בו זמן רב, הפך, עם הזמן, אכסניה מזדמנת לכפריים שונים, שעברו זרכו, ואף שהו בו זמן-מה, בדרכם הלאה.

ראוי לציין שבאותה עת עדיין נטושה הייתה המערכה הקשה של כוחות צה"ל כנגד שלושת כפרי "המשולש הקטן" גבע, אגוז ועין עיזאל, וכנראה הייתה רגישות רבה לכל תנועה באזור. בתקופה שלאחר מכן שימשו שטחי אם אל-זינאת מחד גיסא אזור רגיש, בו קיים הצבא סיורים לפרקים, כדי לוודא שכל השטח נמצא בשליטה, ומדי פעם אך דווח על ממצאים בלתי שגורתיים, ומאידך גיסא שימשו השטחים לאימונים, הן מן הקרקע והן מן האוויר. הרוב הגדול של תושבי אם אל-זינאת הגיעו, באופן התחלתי, לכפרי הדרוזים דאלית אל-כרמל ועספיה ובידינו עדויות אחדות מתקופת שהותם שם, שנמשכה, לגבי הרוב הגדול, בין מספר שבועות ועד מספר חודשים. מתוך עדויותיהם של כ - 16 מפליטי אם אל-זינאת עולה כי מאות ואלפים מיוצאי הכפר פוזרים כיום על פני שלוש יבשות, החל מישראל, עבור למחנה הפליטים נור א-שמס שבאזור טול-כרם, מחנות הפליטים ליד גנין ורמאללה, דרך ירדן, סוריה, לבנון, עיראק, תורכיה, בלגיה, ארה"ב ואולי עוד ארצות נוספות לגביהן אין עדכון מדויק בארץ. בישראל חיות עשרות אחדות של משפחות מבני אם אל-זינאת: בדאלית אל-כרמל כ - 250 נפש, בפרידיס כ - 80 או 90 נפש, בנצרת ופיע כ - 30, בחיפה כ - 30 או 40, באם אל-פתח כ - 15 נפשות ואולי בעוד מקומות.

הרוב הגדול של יוצאי הכפר בישראל, בעיקר בני הדור השני והשלישי, מצאו את דרכם בחיים ומבחינה כלכלית מצבם סביר בהחלט, אך נושא זה, מסתבר, אינו עיקרי בעיני רבים מהם. רבים מיוצאי אם אל-זינאת נושאים בליבם את התרעומת הבסיסית כלפי מדינת ישראל בגין מה שעוללה להם ולאבותיהם בעת המלחמה ב - 1948, כאשר הכול ידעו, ואגב, גם היהודים הוודו והכירו בכך, כי הכפר אם אל-זינאת ישב בהשקט ובבטחה והקפיד, תוך ראייה מפוכחת של המציאות, על אי מעורבות של בניו בעימות היהודי-ערבי הכולל, עפ"י החלטה ומדיניות מוכרזת מראש, שלא כבתקופת מאורעות 1936 - 1939, כאשר בני הכפר היו מעורבים עד צווארם בפעילות של כנופיית אבו-דרה ושאר מעשי שוד, ביזה וטרור. חלקם של אנשי אם אל-זינאת זוכרים, עדיין, אישית, על בשרם, את חוויות הכיבוש הפתאומי, הנישול והגירוש האלים, באישון לילה, וחלקם, בנים ונכדים, שגדלו וחונכו, משך שנים, על הטראומה החריפה שנושאים אבותיהם בחובם. סלימאן דאהוד פחמאווי (אבו-ת'אמר), מהנדס בנין בהכשרתו ובעל משרד גדול להנדסת בנין, היה

טנטורה ועד לעלייתה על הקרקע של הקבוצה הראשונה של מייסדי קיבוץ נחשולים, ובעוד פליטי הכפר ממתנינים בפרידיס ל"החלטה מגבוה" על גורלם, האם ישובו לכפרם אם לא, ניתנה התשובה להם בשטח, ע"י המתניישים החדשים, "שלוחיהם" של יוסף ויץ ואנשיו.

הכפר טנטורה נכלל ברשימת הכפרים שהוטל על חטיבת "אלכסנדרוני" לכבוש במסגרת ההוראות המפורטות לחטיבות, של מה שכונה ע"י ראשי ה"הגנה" תוכנית ד' לעומת הכפר אם אל-זינאת, אשר לא נכלל באותה מסגרת של הוראות לחטיבת "גולני" והפקודה לכיבוש ניתנה כזכור, בסמוך למועד הביצוע, לקראת מחצית חודש מאי, 1948, וגם בה לא נאמר מאומה על הצורך לפנות את הכפר מיושביו.

16/ - התקום (16) - קקף (11) מ"ן י"ל

צריך לציין, כי תוכנית ד' נועדה, במקורה, להפעלה, לאחר ה- 15.5.1948, הוא המועד הצפוי לפינוי הבריטי, אלא שמאחר והבריטים החלו את פינויים מן הארץ שבועות אחדים קודם לכן, נוצר, בחזיתות השונות, מצב שדחף את כוחות ה"הגנה" לתגובות ותפיסת עמדות עפ"י הנתונים שנקבעו בשטח, על מנת שלא תיווצרנה ע"י הפלסטינים עובדות בלתי הפיכות. במצב ששרר בארץ-ישראל בתקופה הנדונה, עת "זמדומים" למנדט הבריטי, פעולות איבה מתמשכות בין יהודים וערבים, שהחלו למן ה- 30 בנובמבר, למחרת החלטת ה"חלוקה", שנחתה הן ע"י הפלסטינים והן ע"י מדינות ערב. די היה בתוכנית כה משופעת באופציות שונות כתוכנית ד', המדברת, בו-זמנית, אודות פשיטות בעומק שטח האויב, השתלטות על עורקי תחבורה מרכזיים וסילוק כפרי האויב השולטים בקרבם, תקיפת מרכזי אויב וגירוש האוכלוסייה מהם, השמדת כוחותיו המזוינים של האויב ובעת הצורך אף מחיקתם מעל האדמה של כפרים שלמים, עפ"י נוהל מוכר ורשמי, על מנת ליצור באזורים השונים דפוסי התנהגות שונים של מפקדים ומפקדי מישנה, אשר קבעו את מדיניותם בהתאם לפרשנותם האישית לגבי סעיפים שונים בתוכנית, וכך, בעצם, נוצרו ביחידות השונות, נוהלי פעולה "ייחודיים" להן, אשר אפשרו, לעתים, חופש פעולה מופלג למפקדים זוטרים ואף לחיילים, בכל הנוגע לכללי התנהגות בקרב ולאחריו, נוהלי התנהגות כלפי שבויי מלחמה, אוכלוסייה בלתי לוחמת ועוד.

הנהלת ה"הגנה" יצאה בקרב ולאחריו, נוהלי התנהגות כלפי שבויי מלחמה, אוכלוסייה בלתי לוחמת ועוד. הנהלת ה"הגנה" יצאה בקרב ולאחריו, נוהלי התנהגות כלפי יש לציין, שבאותה עת עצמה, בישיבת הוועד הפועל הציוני שהתקיימה ב- 6.4.1948, דיבר יו"ר הוועד, דוד בן-גוריון, על המצב הקריטי של הישוב, על הניתוק למחצה של ירושלים העברית והמצור על העיר העתיקה, על הדרכים המשובשות בכל רחבי הארץ, על הכוחות הבלתי-סדירים הממלאים יותר ויותר את הארץ, בנוסף לגיון הערבי הירדני ושאר צבאות ערב הצפויים לפלוש בכל רגע.

בן-גוריון תיאר את עוצמתם הבינלאומית של הערבים ומדינות ערב, לעומת מצבם הבעייתי של היהודים בארץ-ישראל, הנמצאים במצוקת שיא פיזית, מנטאלית ומוסרית, מבלי לדעת מה ילד יום.

הדיון בפרשנות לתוכנית ד', הנמשך עוד ועוד, מלמדנו, בראש ובראשונה, כי אין, וכנראה לא יכול להיות, פירוש "מדעי" אחד ויחיד לסעיפיה השונים של התוכנית ולא כל שכן לגרסאותיהם השונות של לוחמי ומפקדי שדות המערכה ב - 1948. כך הם הדברים, באשר למושג ה"גירוש", ואם כזוהי הפרשנות באשר לצורך בגירוש, הרי שלא ייפלא הדבר אם בנתונים שכאלה, גם פרשנות מושגים כ"ביעור כפרים", "ניתוק דרכי נסיגה", "השמדה", ועוד כהנה וכהנה, התרחבה והסתעפה ביותר בדרכה משולחן המטה של ה"הגנה", בראשות יגאל ידין ושאר חברי המטה הכללי, ועד הגיעה לשטח, אל הלוחמים עצמם.

על פי דבריהם של חלק ממרואייני עבודה זו התמונה המצטיירת בהירה למדי, גם אם אין באפשרותנו לקבוע באופן נחרץ וסופי כמה, בדיוק, מתושבי טנטורה נהרגו במהלך כיבוש הכפר ולאחריו, מאחר ובנושא זה שמענו מספר רב של גרסאות: מ - 40 או 50 ועד 230 ; אך אולי גם אין זו השאלה החשובה ביותר בדיוננו, כי אם השאלות שהצגנו בראשיתו של מחקר זה והן, אולי, המהותיות ביותר לענייננו: האם הייתה או לא הייתה מדיניות מכוונת והנחיות ברורות, בכל הנוגע להתנהגות החיילים לאחר כיבושו של כפר, מה ייעשה בשטח ובתושבים משכבש המקום, ומעל לכל: הכיזד קרה שההתרחשויות שתוארו שוב ושוב ע"י המרואיינים בעבודה זו לא נודעו מעולם קודם לכן לציבור החוקרים או לקהל הרחב. האם קשר של שתיקה? הניתן להעלות על הדעת דבר קיומו של קשר שתיקה בין מאות אנשים לאורך כל 50 שנות קיום המדינה?

ובכן, באשר לשאלה אחרונה זו - התשובה היחידה המתקבלת על הדעת היא, כי אכן, היה מעין קשר, מובן מאליו, של שתיקה, עליה, אולי, לא זנו, רשמית בשום פורום, אך זו הייתה שתיקה שבהסכמה. בעקבות הפגישות המרובות עם לוחמי "אלכסנדרוני", הרושם שנוצר, לגבי חלק מן התמונה היה כמעט אחיד: אנשים אלה הגיעו, מאז החלטת האו"ם על חלוקת הארץ, משך תקופה ארוכה, כמעט מדי שבוע, לקרבות קשים ומרים, חלקם אף נורליים במידה רבה. בקרבות אלו, עפ"י מיטב הכרתם ותודעתם, גוננו בגופותיהם על קו החזית הראשון של העם היהודי במדינתו הצעירה, בעצם ימי הולדתה הראשונים, תחת איום ממשי בהכחדה, עוד כמעט בטרם "ילדה", מתוך תחושה חריפה של חרדה קיומית, הזכורה להם היטב עד עצם היום הזה. הרג התושבים בטנטורה, על פי חלקן של העדויות, בכללן גם אחדים מחיילי גדוד 33 של חטיבת "אלכסנדרוני",

Handwritten notes in the left margin, including the word "הגנה" and other illegible scribbles.

Handwritten notes at the bottom left, including the word "קשר" and other illegible scribbles.

שכבשו את הכפר, לא היה ב - 1948 וגם אינו כיום חלק ממורשת הקרב אותה רוצים אנשי "אלכסנדרוני" לזכור או "להנחיל" לדורות הבאים, כחלק מן ההיסטוריה הרשמית של החטיבה. זאת, כמובן, הסיבה העיקרית, שרבים מן החיילים לשעבר של החטיבה נמנעו בראיון עמם להזכיר את הדברים ולו אף ברמז, לעומת אחדים אחרים מתוכם, שחשו אי נחת לדבר על כך (כפי שבולט הדבר בראיון עם שלמה אמבר ובחלק מן הראיון עם אמציה עמרמי), אך לא ראו, כנראה, כול אפשרות להתעלם מן האירועים בטנטורה לאחר כיבוש הכפר, שהיו חריגים ביותר, על פי עדויותיהם של כמה מתוכם, המופיעות בהמשך.

למותר לציין: אין בדברים הנכתבים בזה, אלא משום ניסיון, למצוא הסבר ראוי, אשר יציע פשר הגיוני, כזה או אחר, למעשיהם של אחדים מלוחמי "אלכסנדרוני" בטנטורה. איננו יודעים: שמא בעקבות המראות הקשים של חבריהם הטובחים, שאברי מינם הקטועים היו תקועים בפינותיהם, אותם מצאו שבע קודם לכן, בעקבות מארב פלסטיני, שלכד כיתת סיור במהלך הקרב על כפר-סבא. אולי בגין התחושות הקשות של אבדן חברים ובני משפחה מדי שבוע, לאורך תקופה ארוכה, כפי שהסביר זאת "תוליק" מקובסקי בדבריו, המופיעים בראשית הפרק אודות טנטורה; זהו ניסיון למצוא פשר ולא צידוק, הסבר ולא הצדקה, שינסה להתמודד עם הרקע להתרחשויות בטנטורה, עליהן סופר בחלק מן העדויות שבע"פ, ושמה יש בהם, בדברים אלו, משום הארה כלשהי, של צידם האפל והבלתי מטופל די הצורך של מאורעות נוספים אודותיהם ידוע, שהתרחשו במקומות שונים, מבלי שניתנה עליהם הדעת די הצורך.

אין ספק: יכולתם של חוקרים, כמו גם זו של קוראי המחקר, להכניס עצמם בסד הקשה של הבנת אנשים אחרים, שהם נשואי המחקר, בזמן הנתון, מהווה מפתח חיוני, ולעתים מזומנות אף עיקרי, ללימודן הראוי של סוגיות היסטוריות סבוכות. אם תתרום עבודה זו תרומה כלשהי בכיוון זה - והיה זה שכרנו על כל עמלנו.

רשימת תמונות

71	לפני עמ.	1. מבט על הכפר טנטורה ממזרח
74	לפני עמ.	2. הברון רוטשילד על חוף טנטורה, באחד מביקוריו בארץ-ישראל
80	לפני עמ.	3. מבט על הכפר טנטורה ממערב, מכיוון שפת הים
84	לפני עמ.	4. מבט על חלקו הדרומי של הכפר טנטורה ממערב, מכיוון שפת הים
119	לפני עמ.	5. בנין ה"מזגנה" ביום כיבוש הכפר
186	לפני עמ.	6. נשות טנטורה והילדים מובלים אל מקום ריכוז בנפרד מן הגברים
203	לפני עמ.	7. הנשים והילדים בטנטורה נשמרים ע"י חיילי "אלכסנדרוני"
והמשטרה הצבאית
388	לפני עמ.	8. הנשים והילדים בטנטורה במקום ריכוז, על רקע בנין ה"מזגנה"
400	לפני עמ.	9. הגברים של טנטורה מובלים בנפרד למקום ריכוז
488	לפני עמ.	10. התמונה מקיר ביתו של אחמד זראע (אבו טהיל): נשות טנטורה
והילדים תחת שמירה
519	לפני עמ.	11. נשים וילדים בטנטורה בהמתנה בת שעות תחת השמש הקופחות...

רשימת מפות ותעודות

1. מפת איזור חיפה והכרמל לפני עמ. 68
2. מפת גוש - חלק מתחום המגורים של הכפר טנטורה לפני עמ. 75
3. מפת הכפר טנטורה לפני עמ. 82
4. מפת דור וסביבתה בימינו לפני עמ. 83
5. מפת אם אל-זינאת וסביבתה בימינו לפני עמ. 87
6. מפת אם אל-זינאת - חלקות וגידולים (מפתו של אבו-תיאמר) לפני עמ. 116
7. שטר בעלות ("קושאן") מקורי של אבו אחסאן על כ- 17 דונם, מקנת כספו לפני עמ. 515
8. מפת הישובים באזור הכרמל במאה ה - 20 לפני עמ. 516
9. מפת אזור חוף הכרמל של מחלקת המזידות הבריטית, יולי 1944 לפני עמ. 517
10. מפת PEF, 1917 (המקור מ - 1897) לפני עמ. 518
11. מפת זיקוטן, (המקור מ- 1799) לפני עמ. 520
12. מפת זיהוי אתרים ומקומות חשובים בטנטורה בעת כיבוש הכפר לפני עמ. 522

הקדמה

תמיד כשבאים לנושאים ועניינים רגישים, הנוגעים למלחמת 1948, חוזרות ועולות על הפרק ההתלבטויות, באשר לחשבונות "רווח והפסד" וחישובי "עלות-תועלת" שבכתיבת הדברים; "התבונה", כביכול, שבהעלאתם מתהום הנשייה וחישיפתם לעין השמש, של סיפורים, אשר על פי הלכי רוח מסוימים, נהוג היה במשך שנים לומר, כי "יפה שתיקה להם".

מחד גיסא - אין, ואולי אף לא יכול להיות ספק בשאלה האם ניתן כבר כיום להסיר סופית את החיסיון מכל סוגי החומר והמידע הקשורים במלחמה זו, של 1948. על כך אמר פעם, באחד הסימפוזיונים, יהודה ואלאך:

בכל הנוגע למלחמת העצמאות אין עוד שום הצדקה להשאיר חומר חסוי. כל מה שנוכל לפסס על מלחמת העצמאות לא יוכל עוד לשרת את האויב, עמו נלחמנו עוד ארבע מלחמות מאז תשי"ח. הארגון שנתנה, התורה שונה, הכלים אחרים.

מקסי / אילן רמז

מאידך גיסא - לא כול השיקולים בחשיפת ממצאי מלחמת 1948 הם של חיסיון בלבד. ישנם גם שיקולים, שהם בבחינת "הוצאת דובים מן היער". דהיינו, העלאתן מחדש, ולעיתים אף לראשונה, לסדר יומנו האקדמי (ולאחר מכן אולי גם לסדר יומנו הציבורי), של פרשיות רגישות וטעונות, המעמידות את לוחמי 1948 לדרגיהם השונים, וכן את ההנהגה האזרחית של הישוב, במבחן מוסרי-ערכי של גמינו אלה, יותר מחמישים שנה לאחר התרחשות הדברים, כאשר התנאים הם שונים ותחושת הסכנה הקיומית החריפה של 1948 חלפה זה מכבר ואיננה. עניין זה בלבד, יש בו, באם מפרשים אותו, חלילה, שלא כראוי, משום עוול מסוים, של הטלת צל כבד, בעייתי ומורכב, על דור שלם של חלוצים, לוחמים ובונים. דור זה נכנס למלחמת 1948 בדחילו ורחימו, מתוך תחושות חרזה מובהקות, שהנה, העם היהודי כולו, פליטת מלחמת העולם השנייה, אשר זה מקרוב תמה, שלוש שנים בלבד קודם לכן, נושא עיניו אליהם, בדאגה ובמורא גדול, שמא, מדינה זו, עולות הימים, היוצאת זה עתה לדרכה הנפתלת, לא תשרוד בידיהם הלא אמונות, של חייליה-מגניה, תחת מתקפת השמד של כל מדינות הליגה הערבית, בנוסף למיליון ורבע תושביה הפלסטינים של ארץ-ישראל.

*העם היהודי
אם לא יתעורר
למלחמת 1948
לא ישרוד*

האזן: אריה חשביה (עורך ראשי), ספרא וסיפא - ביטאון החברה הישראלית להיסטוריה צבאית ליד אוניברסיטת תל אביב, גיליון מס. 4, חשוון תשמ"ב, נובמבר 1981, עמ. 21.

י"אמר מיד: לא בדור של צדיקים גמורים המדובר, כי אם באנשים, בשר ודם, בעלי תחושות ורצונות, שאיפות ומשאות נפש, אשר יצאו מדי שבוע, במשך חודשים ארוכים, לקרבות עקובים מדם, בהם איבדו, מדי פעם מחדש, את חבריהם הטובים ביותר, אחים לנשק, קרובי-משפחה, חיילים ומפקדים, מבלי לדעת מתי יבוא תורם...

ואולם הטיעון הזה בעניין זוועות שואת יהדות אירופה וכול המוצאות אותה במהלך מלחמת העולם השנייה, "שלוש שנים בלבד קודם לכן", יכול בהחלט לפעול כבומרנג, כנגד אותם היהודים עצמם, בכול אותם מקרים לא מעטים, של הונאה בלתי הולמת של החיילים, אשר המידע אודותיהם התרבה מאוד בשנים האחרונות, ככול שהמחקר אודות מלחמת 1948 מתפתח.

על מנת לגשת לסוג זה של מחקר, יש להסיר מעל לסדר הדיון האקדמי מכשולים אחדים, העלולים לשים לאל כל מאמץ של החוקרים. ראשית, יש לסלק מעל דרכנו מעין תחושת איום, שנדמה, כמו מרחפת מעל ראשיהם של אנשי התקופה, לוחמי מלחמת 1948, בגזרות הלחימה השונות, לאורך כול תקופת המלחמה הארוכה. תחושה זו ממש, של איום מסוים כלפיהם, חש המחבר אצל חלק ניכר מן המרואיינים היהודים לעבודה זו, רובם חיילי "אלכסנדרוני" לשעבר. על תחושת האיום הזו כתב אמנון רז-קרקוצקין:

האיום ניתן אולי להבנה, אבל יש בו כדי לשים לאל אפשרות לדיון ענייני. בשני המקרים הסרת האיום הכרוך בפולמוס ובטיעונים ההיסטוריים היא תנאי לבירור ממשי של המשתמע מהטענות המחקריות, ובמקביל מעיד על התייחסות אל המחקר כאל כתב אישום ואל ההיסטוריון כאל סגור או קטגור. התייחסות זו מונעת בירור ענייני של העובדות ושל פרשנות²

בהמשך מתייחס רז-קרקוצקין גם לשאלות כמו, בראש ובראשונה, שאלת מעמדו של העבר ביחס להווה, הקשר הכתיבה ההיסטורית, הפרספקטיבה והאחריות של ההיסטוריון ולאחר מכן גם שאלת האחריות הישראלית, כמדינה המנצחת, לתוצאות המלחמה, לבעיית הפליטים ולפתרונה, ועוד כהנה וכהנה שאלות חשובות כשלעצמן, אך גם הן וגם בעיות נוספות, כהכחשה והדחקה, בהצגתן משתף רז-קרקוצקין חוקרים נוספים (כמו ע. פונקשטיין ואחרים), אינן יכולות למנוע עוד או אף לעכב את "התפרקותו, ולמצער את פתיחתו לדיון, של הרב-סיפר הציוני", כלשונו של רז-קרקוצקין.³

² ראה: אמנון רז-קרקוצקין, "תודעה היסטורית ואחריות היסטורית", בתוך: יחיעם ויץ (עורך), בין חזון להונויה - מית השנת היסטוריוגרפיה ציונית, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה, תש"ס. ציריק לחקר הציונות והישוב, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים, 1977, ע"ע 101 - 102.

³ ראה גם: עמוס פונקשטיין, "תולדות ישראל בין החוחים: ההיסטוריה למול דיסציפלינות אחרות", בתוך: צינן, סי' 347 - 335.

הבעיה העיקרית המתעוררת בבואנו לחקור את הנושא שלפנינו היא איזונים של המקורות העומדים לרשותנו ולעניין זה נודעת השפעה על שיטת המחקר. כמו בכול המחקרים העוסקים בפלסטינים ו/או במדינות ערב, עדיין אין בידינו, כמעט, גישה ישירה אל ארכיונים פלסטינים או ערביים, אם אמנם קיים חומר רלבנטי לענייננו, ומכאן שמקורותינו הכתובים לוקים בחסר. מאליו יובן, אפוא, שעיקר מקורותינו הכתובים הם בעברית ואנגלית וזהו גם מקור הקושי, שהרי, מטבע הדברים, חרף השאיפה לגוון ככל הניתן בשימוש במקורות שונים, כול המקורות הידועים לנו הם סובייקטיביים ובעלי דבר בנושא הנדון, ובמקרים רבים בעלי הסיפור הריהם גם השחקנים הראשיים על הבימה, כך שהחוסר הבולט בתיעוד ובספרות משנית מקבילה בשפה הערבית הוא ממשי ומורגש.

בעניין חלקיותם של המקורות העומדים כיום לרשות ההיסטוריון באשר למלחמת 1948 כתב לאחרונה בני מוריס:

המחקר ייאלץ להמתין עד אשר ארכיון צה"ל וארכיונים אחרים יפתחו לעיון את המסמכים הרלוונטיים במלואם. בינתיים אפשר ורצוי להדגיש את ההיבט ההיסטוריוגרפי של הדברים שהוצגו לעיל: את העובדה שמלאכת ההיסטוריון היא זמנית ואינה מוחלטת ושאת ההיסטוריוגרפיה יש להבין כעשייה מצטברת, שבה כול היסטוריון וכול דור של היסטוריונים מוסיפים עוד נדבך ועוד שכבה של מידע והבנה לבסיס הולך ומתרחב, בסיס המורכב מהשכבות שכבר יצקו דורות קודמים של היסטוריונים. תמונת העבר משתנה (וחייבת להשתנות) בהתאם לחומרים המצויים בידי הכותב: ככול שמתווספים חומרים כמעט הכרח הוא שהתמונה תשתנה. הדברים נכונים במיוחד בכול הנוגע להיסטוריה של המזרח התיכון המודרני ולתולדות מדינת ישראל. רבים מהארכיונים הרלוונטיים עדיין סגורים לחלוטין (אלה של מדינות ערב וארכיוני שירותי המודיעין של ישראל) או סגורים בחלקם (מסמכים רבים בארכיון צה"ל, בגוף המדינה ובארכיונים אחרים בישראל), ואין ספק כי המסמכים החסויים הרבים, כאשר ייפתחו, ישפכו אור חדש ויגלו אור חדש ויגלו עובדות חשובות על אירועים ועל תהליכים שונים.⁴

יש לציין שבני מוריס כתב את הדברים בסיומו של פרק בשם "גירושי מבצע 'חירם': תיקון טעות", בו הוא מביא חומר שגילה לאחרונה בנוגע לגירושים ומעשי טבח שנעשו ב - 1948 במסגרת מבצע "חירם".⁵

⁴ בני מוריס, תיקון טעות, יהודים וערבים בארץ-ישראל 1936 - 1956, אפקים, עם עובד, 2000, עמ' 148.

⁵ בני מוריס, עם עובד, 141 - 148.

השאלה היא אפוא, כיצד ניתן להתגבר על הקושי, כאשר הנחת היסוד היא שבכוונתנו לכתוב פתיבה היסטורית, ניטראלית עד כמה שהדבר ניתן, גם אם לא אובייקטיבית, שהרי כול אחד - בין מרצון ובין שלא מרצון, סובייקט הוא. לפיכך קבענו כעקרון, כי נבדוק את כל המקורות הקיימים והאפשריים שבהישג ידינו, הן בכתב והן בע"פ, ונוך התחשבות מתאימה במגבלות וסייגים נתונים וידועים.

הפתרון החלקי שנמצא (ויש להדגיש כי זהו, אכן, פתרון חלקי בלבד), הריהו המקור הסיפורי (ORAL HISTORY), הוא הסיפור בע"פ, אשר, עם כול מגבלותיו - מגבלות הזמן, שחלף, בעיות זיכרון רגילות, בעיות של זיכרון סלקטיבי ועוד - עשוי, במידה רבה או אף מועטה, לתרום במשהו, על מנת לאזן במקצת את החוסר המוחלט השורר בתחום המקורות הערביים-הפלסטיניים בע"פ ובעיקר בכתב. *ההיסטוריה של הארץ* *המגבלות הזמן*

אכן, אין להתעלם מן ההיבט ההיסטוריוגרפי המעניין והמיוחד של גביית העדויות מן האנשים, כמעט 50 שנה לאחר ההתרחשויות עצמן, כאשר, מטבע הדברים, גרסאותיהם מושפעות ביותר מעצם העובדה שהן נמסרות ב"איחור" כה ניכר, מן הביוגרפיה האישית של המרואיינים במהלך התקופה שחלפה ומנטיות ליבס, וכן גם מן ההווה והתרחשויותיו, הפועל ומשפיע באופן שונה על כול אחד ואחד מן המרואיינים, אשר הם עצמם אינם, כמעט תמיד, כלל משתתפיו של האירוע כי אם מבחור מקרי, מזדמן, של מי שניתן היה לאתר, או מי ששרד והיה מוכן למסור עדות, 50 שנה לאחר האירועים.

אין ספק, ויש לומר זאת במלוא המשמעות המתבקשת: עדויות בע"פ הן בעייתיות לעיתים, ולו בגין נטייתם של המרואיינים להגדיל את חלקם במעשה הנדון על חשבון הדייק שבתיאור. אין להתעלם גם מן הבעייתיות העלולה להיווצר ע"י אישיותו, יכולת הפרשנות ונטיות לבו של המראיין, גובה העדות עצמו.⁶

האחים גיזן ודוד קמחי, בבואם לכתוב את ההיסטוריה של המלחמה בארץ-ישראל ב - 1948 עמדו, במבוא לספרם, על כמה מן הבעיות שעמדו בפניהן:

הנסייון שנתנסינו לאחר מכן בשחזור המלחמה בארץ-ישראל לפי התעודות המצויות בארכיונים הרשמיים, בעזרת שיחות וראיונות רבים ללא ספור ועל יסוד ספרי הזיכרונות שראו אור, הפריך רבות מן ההנחות המקובלות בדבר אופי המלחמה ומהלכה. גילינו, כי אפילו עד ראייה אין ביכולתנו למסור בדייקנות על מאורע כלשהו שנתרחש במלחמה; לעיתים קרובות גם מראה עיניים מטעה לא פחות

⁶ ראו הפעילות והקשיים הכרוכים במחזית בע"פ ראה: יואב גלבר, "תעודות בעל-פה כמקור היסטורי", ז'בים לתקופת השואה, ז' (1989), ע"ע 165 - 172.

ממסמכים. ראינו שאין לתת אמון בעדותם של רבים מן העדים. כמו מסך של הסוואה חצץ בין מראה העיניים לבין העובדות הממשיות של המלחמה. נוכחנו לדעת כי הארכיונים הישראליים הרשמיים – אף אלה שעודם בשימה הסודית – לוקים בחסר ואף התיעוד מיוסד על התרשמות גרידא. היו התנגשויות מצומצמות בהיקפן המופיעות בהם כקרבות גדולים, היו קרבות מכריעים שאינם רשומים כלל, או שמתוארים שם כתגרות קלות. ואילו הארכיונים הערביים הרשמיים מן המלחמה זומים מאוד לדוגמאות שמביא לידל-הארט מצרפת: כל דמיון למאורעות ממש הוא מקרי בהחלט.⁷

בהמשך עוד מפרט הכתוב על כך שבעצם הקרבות מילאו תפקיד "משני" במערכה בהשוואה לחשיבותה של מלחמת הרצונות, ההתנגשות בין האינטרסים המנוגדים, המאבקים בין המטות, עליהם אין כלל רישום בארכיונים, להוציא מתי-מעט, כמו פנקסי הרשימות האישיים כמו אלו של בן-גוריון למשל. בנקודה זו ראוי, למען ההגינות, לציין, כי האחים קמחי כתבו את סיפרם כאשר טרם הותרה הגישה אל חלק נכבד מן המסמכים (הספר נכתב ב – 1973, בעוד שהחלק הגדול של מסמכי 1948 נחשף בפני החוקרים רק לאחר שנת 1978), כך שיש, אולי, לסייג, במידה ידועה, את דבריהם.

על בעייתיות מסוג שונה במקצת מביא מאיר דנדזון מתוך מאמר של שייקה דן ב"ידיעות אחרונות" בספרו על האלוף אליהו בן-חור:

בעיתון "ידיעות אחרונות" מיום 6.9.1986 כתב שייקה דן במאמר "צניחה עיוורת": "נכון, במשך השנים נתבקשתי לתת ראיונות לכותבי מחקרים למיניהם. בדרך כלל למזוני, בעיקר בשנים האחרונות, שרובצות תחום בין כותבי ההיסטוריה לעושי ההיסטוריה. כאשר מישהו מהמלומדים כתב משהו – זה הפך לקדוש. אם זכית ונשארתי בחיים ואתה מוכן להביא עדות חיה, ההיסטוריונים אינם ממהרים לקבל זאת. בעינינו הם אומרים: 'מי יודע אם אתה בכלל זוכר?' יש להם נימוסים, למלומדים האלה. אבל אני זוכר. לא רק אני. כל אלה שפעלו עימי ונמצאים בארץ זוכרים היטב..."

שייקה דן מאשים את ההיסטוריונים של נייר על שאינם מקשיבים לעדויות שפיות של אנשים "שעשו היסטוריה" – אבל לא כתבו, אם משום שלא נתבקשו לכתוב, אם משום שאינם יודעים לכתוב, ואם משום שלא היה בידם הזמן לכתיבה.⁸

הערתה של עבדה זו לבצע, בנוסף למחקרים הקיימים, כגון זה של בני מוריס או אחרים, מחקר יסודי, הוא לבדוק את התרחשויות מלחמת 1948 באזור מסוים ומצומצם, המוגדר כפפרי,

⁷ המוגדר קמחי, משני עברי הנמעה – המלחמה על ארץ-ישראל, "מערכות" – משרד הביטחון, תל-אביב,

⁸ מאיר דנדזון, דמותו של אלוף במחלקת, ארכיון דן-טבנקין, תל-אביב, 1990, ע"ע 80 – 81.

בשניים מן הכפרים, לאור נתוני הרקע המוכרים לנו אודות הכפרים הללו עד לאירועי אותה המלחמה. ע"י כך מתאפשר להעמיק את הדיון בפרטים ובאירועים, אשר ייתכן והמחקרים שנערכו עד כה לא הגיעו אליהם.

בחירתם של הכפרים למחקר - באקראי יטודה. עבודה זו אמורה הייתה מלכתחילה לטפל ביציאת הערבים מן העיר חיפה. לאחר מכן השתנה היעד ונהיה יציאת הערבים מחמישה כפרים באזור הכרמל. המדובר על חמישה מתוך עשרות רבות של כפרים, אשר המחקר הקיים והתיעוד העיקרי המוכרים לנו ממלחמת 1948 כמעט ולא התייחסו אליהם עד כה, הן באשר לכפרים עצמם, אשר, כאמור, נעלמו, כמעט לחלוטין, מעל פני האדמה (כמה עשרות מבנים, כולל מסגד ועוד, משרידי הכפר אגזים - אחד מתמשת כפרי המחקר - קיימים בשטח המושב כרם מהר"ל עד עצם היום הזה): אם אל-זינאת, טנטורה ושלושת כפרי ה"משולש הקטן" - גיבע, אגזים ועין עיזאל, אלא שמפאת ריבוי החומר שהצטבר בידי המחבר, הופרדו כפרי ה"משולש הקטן" משאר החומר ו"טופלו" בעבודה נוספת.

יצוין, כי בידי המתבר לא היו כול ידיעות מוקדמות באשר להתרחשויות מיוחדות כלשהן באחד מן הכפרים המדוברים, והם נבחרו באופן מקרי למדי, מתוך רשימת כפרים ארוכה, בעיקר בהסתמך על העובדה שמחלק מהם, אם אל-זינאת, טנטורה ואגזים, נותרו בארץ פליטים, שניתן היה להגיע אליהם ולראינם.

מתוך החומר המופיע אצל חוקרים כבני מוריס ואחרים עולה כי פרטים וגם עניינים חשובים רבים אינם זוכים לאזכור נאות ומכאן, שייתכן וגם בדיקתם של כפרים רבים אחרים באזור ובשאר אזורי הארץ ראויה עדיין למחקרים נוספים.

בהמשך לצעד הגדול והמשמעותי שביצע בני מוריס בעבודתו הגדולה, במסגרת המקור של המחקר על מה שהתרחש על פני מפת הארץ של לפני 1948, של אותם 420 (כיום מדווחים חוקרים על 533 מקומות יישוב) ומעלה כפרים, שכונות ועיירות שנעלמו מעל האדמה במהלך המלחמה, מתבקש עתה הפירוט הנקודתי והמקומי של מה שהתרחש בכול מקום ומקום, כיצד ומה ארע לאנשים, משובים, מה היו הנסיבות, איך הייתה השתלשלות המאורעות, האם הייתה זו מדיניות מכוונת מאת "מלמעלה", האם יכול היה משהו להתרחש ולהסתיים גם אחרת, והאם, בכלל, כחוקרי ישראל, לגיטימי לשאול שאלה כגון זו. מה היה תפקידו של הפיקוד המקומי וכיצד תיפקד, ת מדיניות ההנהגה הארצית? האם, ובאיזו מידה היה קשר ותיאום ביניהם? האם היו החוקרים בעניינים הללו, של כללי ונוהלי התנהגות כלפי אוכלוסיית הכפרים לאחר כיבושם

האם יש מקום להתייחס לפרטים אלו?
האם יש מקום להתייחס לפרטים אלו?
האם יש מקום להתייחס לפרטים אלו?

האם יש מקום להתייחס לפרטים אלו?
האם יש מקום להתייחס לפרטים אלו?

כמו כן, זהו ניסיון, ראשוני אמנם, לבצע מעקב אחר מה שהתרחש עם תושבי הכפרים בעת הכיבוש ולאחריו, הן כמקרה-חקר, המשווה בין האזור המדובר לאזורים אחרים, והן כמקרה מיוחד, במידה כזאת או אחרת, עפ"י הממצאים המתגלים במהלך המחקר, בכול מקום ומקום.

המחקר שלפנינו מנסה, כמידת האפשר, לערוך השוואה בין ההתרחשויות המוכרות לנו מן המסמכים המצויים בארכיונים השונים והחומר הכתוב האחר בספרות המשנה הקיימת, בעיקר, כפי שצוין, ממקורות שבעברית ואנגלית, לעומת הגרסאות העולות מן העדויות בע"פ שנבנו מפיהם של כ-60 מרואיינים, יהודים וערבים, רובם ככולם עדי ראייה ושמיעה של הדברים, אנשי התקופה וגיבוריה; כולם, פרט ליהודי אחד, המוזכר בגוף העבודה, נענו ושיתפו פעולה, חרף 49 השנים שחלפו והחשש, המובן והטבעי, לאובדן הזיכרון והפרטים, שהם לעיתים כה חיוניים לשחזורו של סיפור.

בנקודה זו יש להעיר ולהאיר על עניין נוסף והוא הזיכרון הקולקטיבי, הציבורי, הממלא תפקיד משמעותי וחשוב בתודעתם של הבריות, יהודים וערבים כאחד, וממלא גם במסכת העדויות שלפנינו. הזיכרון הקולקטיבי של ציבור אנשים הוא הסך הכולל של החוויות המעצבות של אותו הציבור, כפי שמשתקפות בתודעתו, בתרבותו, במורשתו הכתובה והמסופרת. כול חברה מגבשת, במהלך תולדותיה, בעזרת מנהיגיה, גיבוריה וכותבי ההיסטוריה שלה, את הזיכרון הקולקטיבי שלה, המורכב ממיתוסים לאומיים, פוליטיים, תרבותיים ואחרים, המושפעים מיצירתה הספרותית, הרב-שיח הציבורי המתנהל בתוכה ואירועים משמעותיים המתרחשים בה, לאורך הדורות. מבחינה זו, למד המחבר לדעת כי דווקא סוג העבודה שלפנינו, הבאה להשוות בין החומר הכתוב לבין העדויות שבעל-פה, יש בו, במקרים לא מועטים, משום סתירה מסוימת או אף מוחלטת, כלפי הזיכרון הקולקטיבי, שהוא, עפ"י רוב, כפי שהגדירה אניטה שפירא "מציאות שלא הייתה אלא בדמיונם של מציאיה"⁹.

כמעט מטבע הדברים הוא, שזיכרונם הקולקטיבי של היהודים אינו תמיד דומה לזה של הערבים. אדרבא, ישנם נושאים מסוימים שבהם קיים ניגוד מוחלט בין היהודים והערבים בזיכרון הקולקטיבי ואלו, גם אלו, משוכנעים לחלוטין בצדקת טיעוניהם. יתר על כן, גם בתוך הקבוצות האתניות עצמן, בקרב היהודים ואף בקרב הערבים, קיימות חלוקות משנה, לצבירים שונים, להם סגנים משותפים ייחודיים, המבדילים אותם מן האחרים. ואנו, לא נותר לנו אלא ללמוד את המסאות הסותרות הללו ככל שניתן, מבלי להוציא משפט, בדרך כלל, חרף נטיות הלב, הקיימות כול אחד מאיתנו. מתוך הראיונות עולה, כי לעתים קיימות סתירות מסוימות בתוך קבוצות

⁹ : אניטה שפירא. היסטוריוגרפיה וזיכרון : מקרה לטרוח תשי"ח, בתוך : אלפיים, קובץ 10 (תשנ"ה - 1994), עמ.

אוכלוסייה, להן, כביכול ולמראית-עין, זיכרון קולקטיבי, הנראה, מלכתחילה, אחיד לחלוטין לאורך כול הדרך. מדי פעם מתגלה כי לא כך הדבר: כמעט תמיד מתגלים אנשים, ואף תת-קבוצות, הסותרים בעדויותיהם את מה שזוכרים אחרים ומקובל עליהם, כמעט כזיכרון קולקטיבי.

בבדיקה מפורטת ומדוקדקת של אחד המקרים בו קיימים בו-זמנית הן זיכרון קולקטיבי והן עדויות הסותרות זיכרון זה, מתברר, שככול הנראה, לציבורי אנשים, גדולים או קטנים ככל שיהיו, ישנן תמיד חלוקות מישנה לתת-קבוצות, שהן, בתוכן, יותר ויותר אחידות, בהיסטוריה המשותפת להן וממילא גם בזיכרון הקולקטיבי שלהן. מקרה בולט כזה הוא הסיפור, הרווח בקרב רבים מבין המרואיינים הערבים שבין פליטי טנטורה, אודות בת משפחת צבאעי, שנאנסה בידי החיילים בעת כיבוש הכפר, והנה, ככול שנמשכו הראיונות, התגלתה קבוצה שלמה של מרואיינים ערבים אחרים, שכופרים, חד-משמעית, בגרסת האונס, בטענה כי לא היה אונס ולא נברא, בתוקף ובביטחון מוחלט. והשאלה המתבקשת מאליה, והיא, כמובן, חשובה כשלעצמה, האם היה או לא היה אונס.

אך ישנן גם דוגמאות אחרות של זיכרון קולקטיבי, רחב וגורף יותר. למשל: במקרה של קרב טנטורה; כל מרואיינינו הערבים פליטי טנטורה, כולם, ללא יוצא מן הכלל, טענו, שחלק ניכר מן החיילים היהודים הגיעו לפעולה בכפר באמצעות הרכבת, בעוד שהיהודים, לעומתם, מכחישים זאת מכול וכול. נהפוך הוא, רבים מהם טרחו לספר בפרוטרוט על חלוקת הכוחות בפעולה וכיווני הגעתם, בתנועה רגלית, מצפון, ממזרח ומדרום.

דוגמה נוספת לזיכרון קולקטיבי-ציבורי, היא הטיעון האחיד כמעט, של כול מרואייני טנטורה, שאילו חי המחיתאר הוותיק של הכפר, דאהוד אל-הנדי, באותם ימים בהם נכבש הכפר - לא היה הדבר מתרחש כלל. בעניין זה אין בידינו, כמובן, שום טיעון שבעד או כנגד, שכן, המדובר באפשרות היפותטית לחלוטין, אם כי היא נוגעת בשוליה בשאלה אחרת, בה ביקשנו להעמיק את מחקרנו: האם הייתה זו, אמנם, מדיניות מכוונת מ"למעלה", לרוקן מתושביהם את הישובים הערביים באזורים מסוימים, מבלי כול קשר להתנהגותם של הישובים הללו. וכל-כך למה? מאחר ואם, למשל, נכון הדבר ואת הכפר טנטורה הייתה, אמנם, חובה, לפנות ולרוקן מתושביו בכול מצב, הרי שיש פה סתירה מנייה וביה כלפי האמונה האיתנה שהייתה לרבים ממרואייני טנטורה, על חי דאהוד אל-הנדי, המחיתאר הזקן, הרי שהיה בכוחו, בתוקף מנהיגותו והשפעתו על בני הכפר להניאם מהתנגדותם לכניעה בפני היהודים ולחסוך, כליל, את המתקפה על הכפר שאר ההתרחשויות הטרגיות שבעקבותיה.

כדי להבין את המצב
הוא לא אחיד
בזיכרון
הוא לא אחיד
בזיכרון
הוא לא אחיד
בזיכרון

מי ומי הם המרואיינים לעבודה זו? מלכתחילה הייתה כוונה להגיע למדגם כמה שיותר מייצג של חתכי אוכלוסייה הנוגעים לעניינינו, ובלבד שיהיו הם כאלה שהיו במקום בעת האירועים עצמם, ואכן, חוץ ממקרים בודדים, כל המרואיינים לעבודה זו ממלאים אחר התנאי הבסיסי הזה.

באשר ליהודים - הראיונות הושגו בשיטות שונות. בראש ובראשונה - בשיטה של "חבר מביא חבר", כאשר כול מרואיין התבקש להמליץ בפני המחבר על שמות של כמה מחבריו, שניתן לראייןם. תנאי חשוב ביותר בנושא טנטורה היה להגיע ולפגוש לוחמים ומפקדים מכול שלוש זירות המשנה של האירועים בכפר - צפון, מזרח ודרום - על מנת לקבל תיאורים נאמנים ותמונה עד כמה שיותר שלימה של הדברים וההתרחשויות, וכן, נודעה חשיבות לעדויותיהם של טוראים ולוחמים מן השורה, כמו זו של מפקדים בכירים או זוטרים, אם כי, יש לציין, כי גם כיום, עם סיום הראיונות, נותרו שאלות פתוחות, הנובעות מגרסאות מנוגדות של מרואיינים שונים.

בעניין זה - יש להדגיש, כי אין המחבר רואה עצמו כפוסק ובורר בין הגרסאות השונות על מנת להגיע ותמיד להכרעה. עיקר ענייננו הוא לקרב את הפרשיות הנידונות, במקרה שלנו כיבוש אם אל-זינאת וטנטורה, כמה שיותר עדויות בעיף ובכתב, כמובן, תוך הנחת יסוד כי בכולן נשמרת רמה מירבית של מהימנות ובמקרים בהם מתגלעות סתירות - ייוותר השיפוט מלאכתם של הקוראים. יש להעיר, כי, בניגוד למקובל, כי עדויות שבכתב אמינות יותר מאלו שבעיף, לא תמיד הוכח שכך הדבר, בהתחשב בעובדה שגם מסמכים שבכתב מעשה בני אדם הם ואלו, כפי שנוכחנו לא פעם, טועים, לעיתים בשוגג ולעיתים במזיד.

באשר למרואיינים הפלסטינים: ככול שניתן - ברוב המקרים המרואיינים הם בני הכפרים אם אל-זינאת וטנטורה, שבמקרים לא מעטים המשימה לראייןם אודות מאורעות מלחמת 1948 הייתה קשה ולעתים אף בלתי אפשרית, כשבעניין זה היות המחבר יהודי עמדה פעמים רבות לדעוך, בגין פחד ואי-אמון בסיסי של המרואיינים כלפי כול מי שהוא יהודי... ברוב המקרים היו המרואיינים בכפריהם בעת המאורעות, במקרים בודדים כמו למשל עבד אל-רזאק יחיא, או יחיא אל-ח'לד יחיא - הם נמצאו מחוץ לכפר הולדתם בעת כיבושו. כמה מן המרואיינים הם אנשי ח'לד, כמו פואד אל-חנדי או אבו-ריאצי, שחלקים מן הראיונות עמם נכללו בעבודה, בגין קרבתם אל הנושא.

המחקר התכוון המחבר לראיין אך ורק אנשים שהיו לפחות בני גיל 18 בעת מלחמת 1948, שפגשו שנמשכו הראיונות למד המחבר לדעת, כי מאחר ומבחינתם של הפלסטינים בעיקר, היות שמדובר בהם היו טראומטיים במיוחד, הסונבר למחבר, להפתעתו, עם הזמן, שגם

ל
דבר
לפי
הוא
11/11/04
14
17

ילדים בני פחות מעשר שנים, זכרו היטב ולעתים לפרטי-פרטים, מאורעות רבים מימי כבוש
 כפרם, ללא כול הבדל אם היו בני שמונה, 16, או 30. *היאם יצין בלגרי נאלץ בזיסקר*
 הראיונות עם מרבית הפלסטינים נערכו ללא כול הכנה מראש ואף מבלי להודיעם על הכוונה לבוא
 ולראיינם. לאחר בדיקה קצרה של הנושא, נוכח המתבר לדעת, כי אם היה הדבר נתון לשיקול
 דעתם - היו רובם ככולם מעדיפים שלא להתראיין כלל.

הראיונות עם כמעט כל המרואיינים, יהודים כערבים, הוקלטו, תמיד בהסכמת המרואיינים,
 כשמכשיר הקלטה קטן מונח לפנייהם על השולחן ומלבד תקלות מעטות, כאשר נגמר סרט
 ההקלטה מבלי שהמחבר חש בכך בעוד מועד, או מקרים בודדים של סוללות חלשות, נשמעים
 הראיונות היטב. מלבד ההקלטות כונב המחבר במרבית הראיונות גם רשימות בכתב ידו, של
 הדברים החשובים שנאמרו על ידי המרואיינים. הן ההקלטות והן הרשימות, שימשו את המחבר
 בבואו לערוך את העבודה. ניתן לציין, כי כפי שישנם עניינים לא מעטים, שאינם מופיעים
 ברשימות כלל אך קיימים על גבי סרטי ההקלטה, קיימים גם מקרים אחדים, שאינם מופיעים
 בהקלטות מסיבות שונות, אך מופיעים ברשימות.

בני מוריס, מי שזכה והביא, לראשונה, את לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים אל תודעתם
 של ציבורי קוראים רחבים בארץ ובעולם, אמר למחבר עבודה זו, בשיחה בע"פ, כי בספרו הידוע
 בשם זה נמנע, כעיקרון, משימוש בעדויות שבע"פ, שהן אינן אמינות, לטעמו.

על כך יש להעיר, כי מוריס עצמו מביא בספרו מידע שמתבסס על ראיונות עם פליטים; דהיינו:
 הוא אינו פוסל שימוש בסוג זה של מקורות.¹⁰ *ז'אן ז'ורז' וואלס*

ז'אן ז'ורז' וואלס

משך למעלה משלושה עשורי השנים הראשונות מאז מלחמת 1948 נהגה ההיסטוריוגרפיה
 הישראלית להסביר את התרוקנות הכפרים בתוקפנות הפלסטינית, בהתגוננות היהודית
 ובעקבותיה - העזיבה הפלסטינית ההמונית, אם מחמת הפחד ואם בגין ההוראה הערבית "לפנות,
 זמנית, על מנת לאפשר למדינות ערב לתקוף את הארץ הכבושה בידי הציונים ולגרש את
 התוקפנים ממנה", אשר ככול הידוע כיום - לא הייתה ולא נבראה. נהפוך הוא: ככול שבדי
 החוקרים נתונים על הדבר, נוצר במדינות ערב כעס רב כלפי הפלסטינים, על כך שנטשו את הארץ
 ללא קרב. אכן, הייתה נכונות מסוימת בקרב רוב אנשי הדור הראשון של חוקרי 1948 להודות
 שיש שטח גיסא, לא היה גירוש מכוון, וחביבות במיוחד על החוקרים הדוגמאות של חיפה
 וירושלים, אך מאידך גיסא, יש הודאה רשמית בכך, שהיציאה הערבית ההמונית והחפזה לא גרמה

¹⁰ בני מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947 - 1949, עברית: ארנון מגן, עם עובד, תל-
 אביב, 2000, עמ' 286. (להלן: מוריס).

צער רב מזי למרבית הישראלים... כזכור, בן-גוריון עצמו קרא, כשהזדמן לפניו, שלא לעכב את היוצאים.¹¹

זוהי, בקווים מאוד כלליים, כמובן, הגרסה הציונית הרשמית, עד למחצית השנייה של שנות ה-80.

כול אותה העת התאפיינה ההיסטוריוגרפיה הפלסטינית בגישה, שקשרה את היציאה הערבית מן הארץ בגירוש ובשיטות פעולה ישראליות, שננקטו באופן מיוחד כדי להבריח ולהחדיר פחד ואימת מוות באוכלוסייה הפלסטינית כמו במקרים של דיר-יאסין, לוד-רמלה ועוד.

אלא שההיסטוריונים הישראלים הוותיקים - הם עצמם, רובם ככולם לוחמי מלחמת 1948, בעלי מחויבות רגשית מרובה לאתוס שהתפתח סביב אותה המלחמה, כמבצעה בפועל, וחלק ניכר מהם גילו, באופן טבעי, נטייה, לראות במלחמה זו מסכת גבורה אחת גדולה, שאמנם היו בה, פה ושם, חריגות קטנות, אך רובן היו, לטעמם, חסרות משמעות, בלתי אופייניות, ובעיקר - אינן ראויות למחקר. לכן, מתקשים לוחמי 1948, כאנשי דור המייסדים של המדינה ש"פרצה" מן הסערה ההיא, לבקר את מעשיהם או מחדליהם שלהם עצמם, וזאת, חרף הרבה מחלוקות ששררו בזמנו, בינם לבין עצמם. בתור שכאלה, ממשיכים חלקם, עד עצם ימינו אלה, לשמר בקנאות, שבטית

כמעט, את אירועי המלחמה כמקשה אחת, ללא נכונות, שהיא, אולי, נפשית בעיקרה, להרחיק פעם נוספת במעשיהם מן התקופה ההיא, שמא ייפגם המיתוס בחלקו, או אף כולו...
בנקודה זו ראוי להעיר, כי יש הטוענים, כי מחקר מפורט ונקודתי של תולדות מלחמת 1948, עפ"י כול החומר העומד כיום לרשות החוקרים, ובכלל זה דרך העבודה המכונה "תיעוד בע"פ" (ORAL HISTORY), בה נעשה שימוש רב בעבודה הנוכחית, עשוי (ואולי יש מי שיאמר "עלול") ללמדנו, כי תקלות, חריגות וכיוצא באלו, התרחשו לאורך כול המלחמה ב-1948, ואולי אין להתפלא על כך יתר על המידה, בהתחשב בנקודות הפתיחה ובעמדות המוצא של שני הצדדים הלוחמים בראשיתה של מלחמה זו. יש לזכור כי שנים רבות הוסברה הצלחת ישראל במלחמת 1948 ע"י הישראלים עצמם, לאו דווקא ההיסטוריונים שביניהם, ברוח קרב ונחישות ישראלית עדיפה, כושר אלתור ישראלי עדיף, מנהיגות ישראלית עדיפה וכן... מזל ישראלי עדיף ומעשי ניסים למיניהם.

לא מקרה הוא, שקשה לעיתים, עד עצם היום הזה, לחדור בעד הילת הגבורה שנקשרה למלחמה הממשית הראשונה בין ערב לישראל ואשר הולידה בעקבותיה, הלכה למעשה, את מדינת ישראל,

¹¹ ראה: זנבן, א', עי"ע 218 - 219

וזאת מאחר והלוחמים מיום האתמול התקשו להפריד את תולדות חניניה מן המלחמה, איתה
ראו הם את עצמם מזוהים.

למן שלהי שנות ה - 80 מדברים בארץ על סגנון חדש בכתיבת ההיסטוריה של מלחמת 1948 בפרט
ותולדות מדינת ישראל בכלל: יש אף הקוראים לכך ה"היסטוריה החדשה", הנכתבת על ידי
ה"היסטוריונים החדשים". אות הפתיחה לסגנון זה ניתן ע"י ראשון ה"היסטוריונים החדשים",
בני מוריס, הן בעבודתו הגדולה על הולדתה של בעיית הפליטים הפלסטינים והן בכינוי, שטבע,
לאחר מכן, במאמרו על כך ב"תיקון"¹². כיום, יותר מעשור שנים לאחר מכן, מותר לחלוק על
המושג הזה, "ההיסטוריונים חדשים" ולומר כי אין לו הצדקה. יש לומר, בראיה מפוכחת של
המתרחש, כי פתיחת הארכיונים הישראליים בראשית שנות ה - 80 וחוק הארכיונים, המספק,
החל מ - 1978, מאות אלפי מסמכים (הכוללים חילופי מכתבים, חוזרים, מזכרים לסוגיהם של
הממשלה, הצבא, מוסדות, מפלגות וכן ארכיונים פרטיים ואחרים), ההולכים ומתגלים כול העת
מחד גיסא ועלייתו לבימת המחקר של דור חוקרים חדש ובדרך כלל צעיר יותר מאידך גיסא, שינו
לא מעט את נורמות המחקר וגבולותיו, אך הדבר נכון, מועיל ומפרה את עבודותיהם של כול
ההיסטוריונים. אלא שקשה, ואולי אף בלתי אפשרי למיין את ההיסטוריונים ל"חדשים"
ו"ותיקים", כי לא בקלות ניתן למצוא את המשותף בין בני מוריס, אילן פפה ואבי שליים,
הנחשבים למובילים שבין ה"היסטוריונים החדשים". בעניין זה נכונה הייתה קביעתו של אפרים
קארש, בספרו העוסק בפברוק ההיסטוריה הישראלית, כי אכן, אלו המכונים "ההיסטוריונים
חדשים" לא גילו עובדות היסטוריות חדשות, שלא היו ידועות קודם לכן וגם לא הציעו פרשנות
מהפכנית לסכסוך הערבי-ישראלי, כפי שגם לא פיתחו מתודולוגיות היסטוריות חדשניות כלשהן,
שהרי רובם, לדברי קארש, דבקים בגישה הפוזיטיביסטית, המסורתית.¹³ אלא שאם אמנם נכון
הדבר - לא ברור כלל על מה ולמה יצא קצף כה רב כלפי המכונים "ההיסטוריונים חדשים" בידי
קארש, טבת ואחרים. כאשר חומרי הגלם פתוחים הם אל מול החוקרים, כאשר המדעים השונים
מעמידים את שיטותיהם השונות אלו לרשות אלו, לא פלא הוא כי אל מול נתוני יסוד זהים,
מסמכים ועדויות, מגיעים חוקרים שונים למסקנות ולפרשנויות שונות. במיוחד נכון הדבר כאשר
החוקרים ישנם כיום גם צעירים רבים, שאינם משתייכים לדור תש"ח, על יתרונותיו
היסטוריונית. חוקרים אלו, אשר בטבע הדברים רואים עצמם משוחררים מכבלים אידיאולוגיים,

אבל
במסגרת
המחקר
החדש
ההיסטוריונים
החדשים
הוא
המחקר
החדש
ההיסטוריונים
החדשים

Benny Morris, THE NEW HISTORIOGRAPHY: Israel Confronts Its
Past TIKKUN, Nov/Dec, 1988.

ה"היסטוריונים החדשים", הקיבוץ המאוחד, תל-אביב,
עמ' 43.

האמת?

סנטימנטאליים ואחרים, ראו, מלכתחילה, את הכול פתוח למחקר ולבירור, בצמוד לעובדות שלפניהם, אוותן ניתן לחשוף באמצעים שונים.

כיום, כאשר עשרות רבות של מאמרים וספרים העלו את הויכוח אודות "ההיסטוריוגרפיה החדשה" למרכז הדיון המקצועי ובמידה רבה גם אל לב הדיון הציבורי, מקובלת יותר ויותר הדעה כי, בחקר ההיסטוריה אמור להיות מקום ליותר מאשר אמת אחת ומוחלטת. במיוחד נכון ואפשרי הדבר כשהמדובר הוא בהיסטוריה עכשווית, רוטטת, שחלק ניכר מגיבוריה-עושיה, חיים וקיימים בעודה נכתבת, ונסביר זאת בהמשך.

לעומת זאת יימשך עוד ועוד הויכוח אודות תפקידו של ההיסטוריון: האם חייב הוא להציע בכל מקרה ומקרה הכרעה בין הגרסאות השונות לגבי השאלה מהי האמת, או שמא, די בהבאתן בשלמות מירבית בפני הקוראים, ובמידה ידועה גם להכרעתם, לאור הפרשנויות השונות. על כך יש לומר כי האמת "מוחלטת" של אירוע מסוים היא, לדעתם של חוקרים אחדים ואף לדעת המחבר, רק, ואך ורק, מה שקרה במקום עצמו ובעת האירוע. אין, ולדעת המחבר גם לא ניתן, להביא במחקר היסטורי כלשהו, את ה"כיסוי" המלא של כול האמת אודות אירוע מסוים, חרף כול השתדלות ומאמץ מצד החוקר. מה שניתן לעשות בחקר אירוע מסוים הוא להשתדל, ככול הניתן, להביא אל חקר האירוע את כול החומר הניתן להשגה מאת כול הגורמים המסוגלים לנפקו. המדובר בחומר כתוב, מצולם, עדויות בכתב ובעל-פה, מאת כול הצדדים המעורבים באירוע הנוחקר. יש להדגיש כי גם המסמך החשוב ביותר הנשאר מאירוע מסוים, כמו הסכם שלום, הכרזת עצמאות וכיוצא באלה, אינו אלא, שריד, מכובד ככול שיהיה, מן האירוע עצמו. אין הוא מהווה אירוע כשלעצמו אלא שארית בלבד ממה שהתרחש באירוע המדובר. במקרים שלפנינו, במחקר על הכפרים הפלסטינים ב - 1948, מובן מאליו כי מיוחסת חשיבות רבה לעדויותיהם של שני הצדדים, שהיו מעורבים במלחמה, יהודים ופלסטינים, כאשר כול אחד אמור לתרום, בעדותו, את סיפורו האישי מן האירוע ואת זיכרונותיו. בנקודה זו עלינו לזכור שבניגוד לעדויותיהם של הפלסטינים, המביאים, במקרים רבים, כמעט לראשונה, את גרסאותיהם, הרי לגבי הגרסה היהודית ישנם בידינו מסמכים רבים, יחסית, המביאים גרסה זו, שנוסחה בידי המפקדים שדיווחו למפקדותיהם לאחר הקרבות. סיפוריהם המנוגדים, בסיסית, ביניהם, של היהודים והפלסטינים לאשר התרחש בטנטורה, יש בהם כדי להעיד ולהוכיח את הטיעון היסודי, כי את כול האמת אין פולטנו להביא וכנראה אין בידי איש להביא, גם אם היה איש זה במקום בעת האירועים. יכולים וזאת השתדל המחבר לעשות, להביא את מירב החומרים הרלבנטיים, בכתב או בעל-פה, כדי לתאור מחדש של האירועים. החיבור, הבדיקה, הפרשנות וההשוואה בין הגרסאות השונות

Handwritten notes on the left margin, including the word "אמת" (truth) and other illegible scribbles.

שבידינו, הכוללות מסמכים, עיתונות, ספרות משנית ועדויות בעל-פה, המצליבים אלו באלו הרבה אמיתות שוות וגם נוגדות, יכולות להצביע, בסופו של דבר, על כיוון מסוים, אותו אפשר יהיה להגדיר כמעין סיכום זמני של החומר המצוי בידינו עד כה. עד כמה יכולה גרסת הסיכום להיות רחוקה מן האמת השלמה איננו יכולים לקבוע. בכול זאת, ראוי שנדע, כי כול החומר אודות האירוע שאנו חוקרים מגיע אל החוקר בכתב או בעל-פה, דרך עיניו, הבנתו ופרשנותו של המוסר אותו. אם לא די בכך, יטופל החומר הזה בהמשך, דרך עיניו, הבנתו ופרשנותו של החוקר עצמו, העושה כמיטב יכולתו לאגור כמה שיותר חומרים. החומרים הללו, מציגים, לעתים תמונות המשלימות זו את זו ולעתים גם כאלו הסותרות זו את זו. בנקודה זו יש להבהיר ולהדגיש היטב: המחבר, לצורך עבודתו במחקר, איננו ציוני או אנטי-ציוני, איננו יהודי או פלסטיני ואף איננו דתי או חילוני. הטיפול בחומר שהגיע לידי המחבר נעשה באופן המקצועי ביותר האפשרי, כשאמות המידה היחידות המשמשות אותו הן מקצועיות-היסטוריות בלבד.

בעבודה שלפנינו – קשה להגזים בערכן ובמשקלן של העדויות בעל-פה, אשר לא רק שכיסו על החללים שנתרו בעקבות יתר החומר הקיים אודות כיבוש טנטורה ב – 1948. במקרה שלפנינו – העדויות בעל-פה הן, ללא ספק, חלק משמעותי ביותר, ששינה את השלד המרכזי של פרשת טנטורה מן הקצה אל הקצה. זוהי גם הסיבה העיקרית לכך שחשוב למסור ולהראות בתמלילי העדויות המלאים, את מהלכיהם של הראיונות, בהם נזכרים המרואיינים ומספרים למחבר את פרטיהם של המאורעות, כפי שהם חרותים בזיכרונם. לפיכך ויתר המחבר על האפשרות של תקצות הראיונות, הנחשבת למקובלת ואף מומלצת במקרים מסוימים, כפי שמסביר גם טרוור לומינס, אשר גם קובע כי מאחר ובדרך כלל העדות שבמסמכים היא רטרוספקטיבית, עם המבט לאחור, ואוראלית ביסודה ולכן מושפעת היא בראש ובראשונה ממי שמוסר אותה.¹⁴ המחבר העדיף את הדרך הארוכה והמפורטת יותר, של העברת שיחות שלמות, כמות שהן, כדי שלא להחמיץ כול אפשרות של הרחבת היריעה, העשרת התמונה המתוארת במירב הפרטים, אשר הם, אשר הופכים, במקרים כאלה, לסיפור הייחודי של בעל העדות, המסתתר פעמים רבות מאחרי המסמכים, אשר, לעתים קרובות מגלים טפח ומכסים טפחיים.

יש לומר שבעבודה שלפנינו קיימים שני סיפורים בסיסיים: הסיפור הצבאי הרשמי, אליו הצטרפו רוב המרואיינים היהודיים, והסיפור הפלסטיני, אליו הצטרפו גם חלק מן המרואיינים היהודיים. אפשר להתעלם מחשיבותן של העדויות בעל-פה, אשר כפי שאומר עליהן אלסנדרו פורטלי, מחולי העוסקים בעדויות בעל-פה, הופכות עדויות נשמעות לעדויות נראות ומאפשרות לגלות

ראה: Tervor Lumins, Listening to History: The Authenticity of Oral Evidence, London, Hutchinson, 1987, p. 73.

הערה
לפיכך ויתר המחבר על האפשרות של תקצות הראיונות, הנחשבת למקובלת ואף מומלצת במקרים מסוימים, כפי שמסביר גם טרוור לומינס, אשר גם קובע כי מאחר ובדרך כלל העדות שבמסמכים היא רטרוספקטיבית, עם המבט לאחור, ואוראלית ביסודה ולכן מושפעת היא בראש ובראשונה ממי שמוסר אותה.¹⁴ המחבר העדיף את הדרך הארוכה והמפורטת יותר, של העברת שיחות שלמות, כמות שהן, כדי שלא להחמיץ כול אפשרות של הרחבת היריעה, העשרת התמונה המתוארת במירב הפרטים, אשר הם, אשר הופכים, במקרים כאלה, לסיפור הייחודי של בעל העדות, המסתתר פעמים רבות מאחרי המסמכים, אשר, לעתים קרובות מגלים טפח ומכסים טפחיים.

יש לומר שבעבודה שלפנינו קיימים שני סיפורים בסיסיים: הסיפור הצבאי הרשמי, אליו הצטרפו רוב המרואיינים היהודיים, והסיפור הפלסטיני, אליו הצטרפו גם חלק מן המרואיינים היהודיים.

למשתמשים בהן אירועים, כפי שהתרחשו לאמתו של דבר בעיניהם. פורטלי מדגיש את היכולת של העדות בעל-פה להתייחס לא רק לאירועים, כי אם גם למשמעותם, שהיא, לעתים, חשובה יותר. פורטלי מסביר שהעוסקים בעדויות בעל-פה חייבים לדעת שבמהלך טיפולם בעדות בעל-פה יש לשים לב לכך שקיימים הבדלים בין הקלטת הראיון, התמליל שנעשה בעקבותיו והשימוש בהם לצורך הכתיבה ההיסטורית.¹⁵

מחבר עבודה זו מצדד באלטרנטיבה השנייה שהוצגה כאן, המכירה באפשרות של אמיתות אחדות. קביעה זו נכונה במיוחד בכל הנוגע לחקר ההיסטוריה העכשווית, ואולי זהו גם הצד היותר מרתק שבעיסוקנו במקצוע זה, ההתנסות מחדש של החוקר. מדי פעם מתגלים מסמכים "חדשים", שנמצאו שכוחים, בפינה נסתרת כלשהי, או כאלה שהוסר מעליהם החיסיון, עדויות "חדשות", שלא היו קודם לכן בידי החוקר וכיוצא באלה עוד ועוד ממצאים וגילויים. יש להצליב את החומרים אלו עם אלו ולבדוק, באופן המיומן ביותר, מהי התמונה האפשרית המתקבלת מתוך סך כול הנתונים.

עבודה זו בודקת, בעיקר, מאורעות ומעשים מתקופת 1948, אשר, בקני המידה של היום, עשויים לקבל, בעיני חלק מן הקוראים, ממדים או פרשנות בלתי מובנים, בלתי מוסריים ושונים לחלוטין מאלו המקובלים עד כה. המחבר רואה את תפקידו מתמצה בהצגת הנתונים שנאגרו בידי, אם אפשר, כמסכת אחת, שלמה והגיונית, גם אם ישנן, בחלקים מסוימים גרסאות סותרות ומנוגדות, אך ללא אמירה ערכית כלשהי, מי הם "הטובים" ומי הם "הרעים".

יש להוסיף עוד, כי בעבודה שלפנינו נמצאו עדויות בעל-פה רבות, הסותרות את הגרסאות שבכתב ומשנות את התמונה שהייתה מקובלת קודם לכן שינוי ניכר. ועל מנת להקצין אמירה זאת עוד יותר, יש, אולי, להעמיד את השאלה: האם העובדה שאין בשום ארכיון בישראל עדות בכתב להרג המוני בטנטורה לאחר כיבוש המקום, יכולה לסתור, ואף לגבור, על עדויות כתובות אחרות ועל עדויותיהם של עשרות מרואיינים, המעידים על המעשה ממה שראו עיניהם ושמעו אוזניהם?

לדעת מחבר עבודה זו, כל העדויות, בכתב ובע"פ - כבודן במקומו מונח, והרוצה להציג גרסה מגובשת יותר מוטב שיעשה שימוש בכל העדויות האפשריות במקום שהן קיימות. דומה, כי יש להתחלה צנועה זו משום אתגר ממשי ואמיתי לחוקרים נוספים בתחום שלפנינו, להעמיק ולהרחיב את המידע שבידנו.

Handwritten notes on the left margin, including the word "אמיתות" (truth) and other illegible scribbles.

Handwritten notes at the bottom left, including the name "Alessandro Portelli" and other illegible scribbles.

¹⁵ראה: Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, Albany, SUNY Press, 1991, pp. 46 - 50.